

**Δυο μικροί ιππότες, σκουλήκι αγαπάει σκουλήκι... και άλλες
αναπαραστάσεις του ανδρικού φύλου στο σύγχρονο εικονογραφημένο
παιδικό βιβλίο**

Τσάτσου-Νικολούλη Σοφία

Μεταδιδακτορική ερευνήτρια

Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

sofitsatsou@gmail.com

Περίληψη

Τα τελευταία χρόνια στο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο σημειώνονται σε διεθνές, κυρίως, επίπεδο σημαντικές αλλαγές ως προς τον τρόπο αναπαράστασης του ανδρικού φύλου. Με την παραδοσιακή αρρενωπότητα να ακολουθεί αργούς, αλλά σταθερούς ρυθμούς φθίνουσας πορείας, ο αρσενικός χαρακτήρας, άνθρωπος, ζώο ή άψυχο αντικείμενο, εμφανίζεται, έχοντας μεγαλύτερη ελευθερία στη συμπεριφορά, στα γούστα και στις επιλογές του. Μέσα από αναφορές σε έρευνες και θεωρίες αναφορικά με την απελευθέρωση των ανδρών από το βιολογικό τους φύλο στο πλαίσιο μιας πιο ελεύθερης ανάγνωσης των αρσενικών χαρακτηριστικών έτσι όπως αποτυπώνονται στο παιδικό εικονογραφημένο βιβλίο γίνεται μια απόπειρα διερεύνησης, αλλά και διεύρυνσης του αναγνωστικού πεδίου του αναγνώστη, παιδιού και ενήλικα. Στο τέλος της εργασίας παρουσιάζονται ενδεικτικά κάποια εικονογραφημένα παιδικά βιβλία, ελληνικά ή μεταφρασμένα, καθώς και κάποιες σκέψεις αξιοποίησης παρόμοιων βιβλίων με σκοπό την ανατροπή των στερεοτύπων αναφορικά με το αρσενικό φύλο στη λογοτεχνία, αλλά και την προώθηση της συμπερίληψης, της ανοχής στη διαφορετικότητα και του ελεύθερου αυτοπροσανατολισμού.

Λέξεις-κλειδιά: ανδρικό φύλο, εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο

Abstract

In the last few years, there have been significant changes in the way the male gender is represented in children's picture books, mainly on an international level. With traditional masculinity following a slow but steady downward trend, the male character, whether human, animal or inanimate object, appears, having more freedom in his behavior, likes and choices. Through references to research and theories regarding the liberation of men from their biological sex in the context of a more free reading of male characteristics as they are depicted in the children's picture book, an attempt is made to investigate, but also to broaden the reading field of the reader, child and adult. At the end of the paper some illustrated books, Greek or translated, are presented, as well as some thoughts on the use of similar books in order to overturn stereotypes regarding the male gender in literature, but also to promote inclusion, tolerance of diversity and free self-orientation.

Keywords: male gender, illustrated children's book

Εισαγωγή

Για αρκετές δεκαετίες ο όρος «φύλο» ήταν συνώνυμος με το βιολογικό φύλο (Francis & Paechter, 2015), γεγονός το οποίο δημιουργούσε μία ευρέως αποδεκτή κοινωνική αντίληψη ότι όλα τα παιδιά θα έπρεπε να εμπίπτουν είτε στην κατηγορία των αγοριών είτε στην κατηγορία των κοριτσιών. Ακόμα και σήμερα, ωστόσο, μέσα από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, αλλά και τις εμπειρίες που απορρέουν από την ίδια την οικογένεια, τα παιδιά έρχονται στο σχολείο, έχοντας στο μυαλό τους το εν λόγω δυαδικό σύστημα. Ιδιαίτερα στον χώρο της παιδικής λογοτεχνίας τα έμφυλα στερεότυπα για πολύ καιρό αποτέλεσαν και αποτελούν θέμα μεγάλου ενδιαφέροντος και ανησυχίας, δεδομένου ότι μπορούν να επηρεάσουν την αντίληψη των παιδιών για τους ρόλους των δύο φύλων από τη μικρή τους ακόμα ηλικία. Στην πλειοψηφία των παιδικών βιβλίων, λοιπόν, τα εν λόγω στερεότυπα ενισχύουν παραδοσιακούς, κυρίως, ρόλους και προσδοκίες, με τους αρσενικούς χαρακτήρες να παρουσιάζονται σχεδόν πάντα δυνατοί και περιπετειώδεις, ενώ οι γυναικείοι να απεικονίζονται ως χαρακτήρες που νοιάζονται για τους άλλους, αλλά, κυρίως, παθητικοί και περιορισμένοι στις ασχολίες του νοικοκυριού (Hamilton et al., 2006).

Στη δεκαετία του 1970, τα σεξιστικά στερεότυπα που υπάρχουν διάχυτα σε παιδικά βιβλία και σχολικά εγχειρίδια αρχίζουν να δέχονται έντονη κριτική κυρίως στο πλαίσιο του φεμινιστικού κινήματος, το οποίο θεωρεί ότι υποστηρίζουν κι ενισχύουν την ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών. Να σημειωθεί ότι για δύο περίπου δεκαετίες, μεταξύ 1965 και 1985, σημαντικές έρευνες (Crabbe et al 1985; Mollo 1970; Rosenberg 1976) υλοποιήθηκαν σε μία προσπάθεια εντοπισμού του σεξισμού, αλλά και προώθησης ποικίλων μέτρων για την εξάλειψή του. Στα παραπάνω να προστεθεί και το πρόγραμμα ερευνών μεγάλης κλίμακας που διοργάνωσε η UNESCO από το 1981 και μετά (Michel, 1986), πιέζοντας τις κυβερνήσεις να λάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την εξάλειψη των έμφυλων στερεοτύπων που αποτυπώνονται σε κάθε διδακτικό υλικό (Brugilles, Cromer & Cromer, 2002). Στα τέλη του 20^{ου} αιώνα εισάγεται η έννοια του «κοινωνικού φύλου» για το οποίο η Ann Oakley (1972), εισηγήτρια της εν λόγω έννοιας αναφέρει τα εξής:

«Το “φύλο” είναι μία λέξη που αναφέρεται στις βιολογικές διαφορές μεταξύ αρσενικού και θηλυκού... Το “φύλο”, ωστόσο, είναι και θέμα κουλτούρας, καθώς αναφέρεται στην κοινωνική ταξινόμηση σε “αρσενικό” και “θηλυκό”». (Oakley, 1972, σ. 77).

Θα πρέπει, βέβαια, να τονιστεί ότι τα έμφυλα στερεότυπα δεν αναπαράγονται μόνο μέσα στα βιβλία για παιδιά, αλλά και στο ίδιο το σχολικό πλαίσιο. Σε έρευνα της Thorne (1993) παρατηρήθηκε ότι στα αγόρια που σπάνε τα στερεότυπα τα σχετικά με το φύλο τους και τις «αρμόζουσες» συμπεριφορές που το συνοδεύουν, αποδίδονται

διάφορες ταμπέλες, όπως ενδεικτικά κοριτσάκια, επιβεβαιώνοντας τις απόψεις του Blaise (2006), λίγα χρόνια μετά, αναφορικά με την ηγεμονική αρρενωπότητα, (τον «επιθυμητό» τρόπο για να είναι κανείς αγόρι) και τη στενή της σχέση με την υποχρεωτική ετεροφυλοφιλία. Θα πρέπει να τονιστεί ότι ακόμα και στις περιπτώσεις βιβλίων για παιδιά που ο βασικός αρσενικός χαρακτήρας είναι κάποιο ζώο ή άψυχο αντικείμενο, τα έμφυλα στερεότυπα είναι πάλι εμφανή. Σε έρευνα των Berry και Wilkins (2017) κατά την οποία μελετήθηκαν 103 εικονογραφημένα βιβλία για παιδιά φάνηκε ότι οι 43 από τους 76 ανδρικούς χαρακτήρες ήταν αντικείμενα που διατίθενται στο εμπόριο ως παιχνίδια για αγόρια, όπως αυτοκίνητα, τρένα, φορτηγά και αεροπλάνα.

Η παρούσα εργασία, στο πλαίσιο αλλαγών που συντελούνται τα τελευταία χρόνια στην παιδική λογοτεχνία σε διεθνές, κυρίως, επίπεδο αναφορικά με τις αναπαραστάσεις του ανδρικού φύλου, αποπειράται να παρουσιάσει ενδεικτικά προτάσεις εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων στα οποία ο αρσενικός χαρακτήρας, άνθρωπος, ζώο ή αντικείμενο, εμφανίζει μία απόκλιση από την παραδοσιακή αρρενωπότητα, έχοντας μεγαλύτερη ελευθερία στη συμπεριφορά, στα γούστα και στις επιλογές του. Στο θεωρητικό μέρος γίνεται μία σύντομη αναφορά στις αγορίστικες σπουδές, στην τυπολογία κατηγοριοποίησης των ανδρικών προτύπων στην παιδική λογοτεχνία με βάση τις απόψεις του Nodelman (2002), καθώς και στη μελέτη των αρσενικών χαρακτήρων που εμφανίζονται σε ελληνικά παιδικά εικονογραφημένα βιβλία και παρουσιάζουν αποκλίνουσα συμπεριφορά από τις επιταγές του φύλου τους, αξιοποιώντας κριτήρια που αφορούν μοτίβα συμπεριφοράς, έννοιες και εικόνες των εν λόγω χαρακτήρων. Στο πρακτικό μέρος παρουσιάζονται ενδεικτικά κάποια παιδικά εικονογραφημένα βιβλία, ελληνικά ή μεταφρασμένα, στα οποία ο αρσενικός χαρακτήρας, άνθρωπος ή όχι, δε συμμορφώνεται στους ρόλους του φύλου του και στα πρέπει της κοινωνίας, αλλά αντίθετα παλεύει με τον εαυτό του, αναζητώντας την πολυπόθητη ευτυχία και ελευθερία.

Θεωρητικό μέρος

Αγορίστικες σπουδές

Το φύλο είναι μία έννοια κοινωνικά κατασκευασμένη που εξυπηρετεί τον διαχωρισμό μεταξύ ανδρών και γυναικών, δημιουργώντας και αναπαράγοντας κώδικες θηλυκής και αρσενικής συμπεριφοράς. Το φεμινιστικό κίνημα προσπάθησε να αποδομήσει την πατριαρχία που επικύρωνε την ανδρική κυριαρχία επί των γυναικών με στόχο τη χειραφέτηση των τελευταίων στην προσωπική και δημόσια σφαίρα. Ωστόσο, προκάλεσε παράλληλα και το ενδιαφέρον για τις αγορίστικες σπουδές, οι οποίες διερευνούν πώς οι άνδρες κατασκευάζουν την κυριαρχία τους μέσα στην υπάρχουσα δομή των φύλων (Bhatti, 2022).

Πολλές από τις συζητήσεις σχετικά με τις αγορίστικες σπουδές προσπάθησαν στην ουσία να γυρίσουν πίσω τους άντρες σε ξεπερασμένες εποχές, έχοντας ως βασικά συνθήματα την απόρριψη του θηλυκού, την κατοχή της εξουσίας, την απόκρυψη των συναισθημάτων και, τέλος, την επιθετικότητα και την τόλμη (Pollack, 1999, σσ. 23-24). Παρόμοια, ο Gilmore (2009, σσ. 31-41) υποστήριξε ότι υπάρχουν τρία βασικά

χαρακτηριστικά του ανδρισμού, κοινά στους περισσότερους πολιτισμούς, που είναι η προστασία, η προσφορά και η δύναμη, στοιχεία με άλλα λόγια που καθιστούν τους άνδρες υπεράνω των γυναικών στους περισσότερους τομείς.

Στα παραπάνω θα πρέπει, όμως, να προστεθεί ότι η αυστηρή διάκριση των δύο ταυτοτήτων επέφερε διακρίσεις, όχι μόνο στις γυναίκες, αλλά και στους άνδρες, με τις αγορίστικες σπουδές να αποπειρώνται την αλλαγή αυτής της περιοριστικής ανάγνωσης των χαρακτηριστικών ως προς τους τελευταίους. Οι θετικές αγορίστικες σπουδές, αν μπορούσαμε να τις βάλουμε πρόσημο, απορρίπτουν τους στερεότυπους ρόλους των φύλων και προσφέρουν μια απελευθέρωση από την ακαμψία του δυαδικού συστήματος αρσενικού/θηλυκού. Οι θετικές αγορίστικες σπουδές μπορούν να απελευθερώσουν την ταυτότητα των ανδρών από το βιολογικό φύλο και τους περιορισμένους ρόλους του (Johri, 2023). Ο Anderson (2009) αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Από τη στιγμή που οι ετεροφυλόφιλοι άνδρες απαλλάσσονται από το βάρος της απόδειξης της ετεροφυλοφιλίας τους και από τη στιγμή που δεν τους ενδιαφέρει αν οι άλλοι πιστεύουν ότι είναι ομοφυλόφιλοι, αποκτούν μεγαλύτερη ελευθερία να εξερευνήσουν και να αγκαλιάσουν κοινωνικούς χώρους, συμπεριφορές και ιδέες που κάποτε ήταν ταμπού. Όσο οι άνδρες καταλαμβάνουν περισσότερο γυναικοκρατούμενο χώρο, τόσο ο στιγματισμένος χαρακτήρας αυτών των έμφυλων χώρων τείνει να αλλάξει». (Anderson, 2009, σ. 19)

Η τυπολογία του Perry Nodelman

Ο Perry Nodelman (2002) προτείνει μία τυπολογία μέσω της οποίας γίνεται μία προσπάθεια κατηγοριοποίησης των ανδρικών προτύπων στην παιδική λογοτεχνία. Σύμφωνα με αυτήν, οι βασικές κατηγορίες ανδρικών προτύπων αρρενωπότητας έχουν ως εξής:

1. Ο μοναχικός γενναίος ήρωας, ο οποίος καταφέρνει μόνος του να αντιμετωπίσει όλους τους κακούς και τους κινδύνους. Τα βιβλία αυτής της κατηγορίας προτάσσουν σε μεγάλο βαθμό τη δύναμη του ήρωα, αλλά προκαλούν στους αναγνώστες, όχι μόνο τον θαυμασμό απέναντί του, αλλά και ενίοτε την περιφρόνησή τους στον αγορίστικο κώδικα που θέλει τον εν λόγω ήρωα απόμακρο και αποστασιοποιημένο.

2. Ο περιθωριακός ήρωας, ο οποίος αντιτάσσεται στον νόμο και μάχεται όλους εκείνους που απειλούν μια κοινότητα ή και ολόκληρη την ανθρωπότητα. Στα βιβλία αυτής της κατηγορίας ο ήρωας θυμίζει στρατιώτη, μία αρρενωπή πολεμική μηχανή που δε διστάζει να παραβεί τον νόμο απέναντι στο καθήκον του.

3. Ο αντισυμβατικός ήρωας, δηλαδή ένα εξιδανικευμένο αρσενικό όπως ακριβώς θα το ήθελε και η μητέρα του. Τα βιβλία αυτής της κατηγορίας αναφέρονται σε αγόρια που είναι ευφάνταστα, ευαίσθητα, τρυφερά, μη ατίθασα και, κυρίως, δεν προκαλούν μητρικό άγχος.

4. Ο θηλυπρεπής ήρωας, του οποίου η αρρενωπότητα έρχεται σε σχέση ή αντίθεση με τη θηλυκότητα. Τα βιβλία αυτής της κατηγορίας αποτυπώνουν τα αγόρια εκείνα που διαφοροποιούνται από τον παραδοσιακό αντρικό κώδικα συμπεριφοράς και θεωρούνται θηλυπρεπή.

5. Η κρυφή αρρενωπότητα, η αποσιωπημένη ομοφυλοφιλία. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν βιβλία στα οποία αποσιωπώνται συμπεριφορές αποκλίνουσες των «φυσιολογικών» αναμενόμενων αρρενωπών. Μάλιστα, τίθεται το ερώτημα εάν η παιδική λογοτεχνία για αγόρια καταλήγει συχνά να είναι ομοφοβική, χωρίς καν να θίγει το ζήτημα της ομοφυλοφιλίας.

6. Ο ανδρισμός μέσα από τη σχέση πατέρα γιου με αμφίδρομα μυστικά, ζητήματα πατρότητας και ανταγωνισμός μεταξύ των δύο αρσενικών.

Η παρούσα εργασία υπό την οπτική της πέμπτης κατηγορίας αποπειράται να μελετήσει την αρρενωπότητα του ανδρικού φύλου, έτσι όπως αυτή αποτυπώνεται σε σύγχρονα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία για τη συμπερίληψη παιδιών, ηλικίας 3-8 ετών και ανθρώπων διαφορετικών προσανατολισμών. Τα εν λόγω βιβλία αναζητήθηκαν σε διάφορες ιστοσελίδες, ηλεκτρονικά περιοδικά και διαδικτυακές πύλες (ενδεικτικά: Elniplex, Κόκκινη Αλεπού, Bookpress) και αναγνώστηκαν σύμφωνα με τα κριτήρια μελέτης των αρσενικών χαρακτήρων που εμφανίζουν αποκλίνουσα με βάση το φύλο τους συμπεριφορά.

Κριτήρια μελέτης των αρσενικών χαρακτήρων που εμφανίζουν αποκλίνουσα με βάση το φύλο τους συμπεριφορά

Η μελέτη του ανδρικού φύλου υπό την οπτική της πέμπτης κατηγορίας των ανδρικών προτύπων αρρενωπότητας του Nodelman (2022) πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με τα παρακάτω κριτήρια (Toman, 2014):

α) Αν ο χαρακτήρας είναι άνθρωπος, ζώο ή άψυχο αντικείμενο. Η αφήγηση ιστοριών σχετικών με το ανδρικό φύλο μέσα από την αξιοποίηση ζώων ή άψυχων αντικειμένων δίνει τη δυνατότητα στους συγγραφείς να προσελκύσουν τους νεαρούς αναγνώστες με τρόπο συναρπαστικό, οικείο κι έμμεσο. Περιφραστικά και με ποικίλους υπαινιγμούς επικοινωνούν τις επιλογές, τα συναισθήματα και τις σκέψεις των αρσενικών χαρακτήρων τους.

Σε πολλά εικονογραφημένα παιδικά βιβλία οι χαρακτήρες δεν είναι άνθρωποι, αλλά ανθρωπόμορφα ζώα ή και άψυχα αντικείμενα που ωστόσο, έχουν ζωή, σκέψεις, δράση και συναισθήματα όπως οι άνθρωποι. Τα κείμενα αυτά, οπτικά και λεκτικά, καθώς απεικονίζουν πολλαπλούς τρόπους αναπαράστασης του φύλου, δίνουν τη δυνατότητα στα παιδιά, όχι μόνο να δουν υπό το πρίσμα άλλων οπτικών γωνιών, αλλά και να αμφισβητήσουν προηγούμενες παραδοχές.

β) Αν ο χαρακτήρας αντιμετωπίζει δυσκολίες λόγω των όποιων επιλογών του. Οι χαρακτήρες που παρεκκλίνουν από το φύλο τους αντιμετωπίζουν αντιδράσεις από την οικογένειά τους και το ευρύτερο κοινωνικό τους περιβάλλον. Οι αντιδράσεις αυτές αποτελούν στην ουσία ένα είδος ελέγχου, καθώς αφορούν την προσπάθεια κάποιου άλλου χαρακτήρα ή περισσότερων να αποτρέψουν τον πρωταγωνιστή από έμφυλες αποκλίνουσες ενέργειες. Επιπλέον, στις ιστορίες όπου ο χαρακτήρας εμφανίζεται με αποκλίσεις από το φύλο του, ο ίδιος τελικά πετυχαίνει την πολυπόθητη αλλαγή στη ζωή του. Έτσι, ενώ στην αρχή οι αρσενικοί χαρακτήρες εμφανίζονται ελλιπείς και με ανικανοποίητες επιθυμίες, τελικά μέχρι το τέλος της ιστορίας πετυχαίνουν τον στόχο τους

και γίνονται ευτυχισμένοι. Μια άλλη μορφή δυσκολίας που αντιμετωπίζουν οι χαρακτήρες που ξεφεύγουν από τις «κατάλληλες» για το φύλο τους συμπεριφορές είναι η σωματική και λεκτική επίθεση που μπορεί να δέχονται από το στενό ή ευρύτερο περιβάλλον.

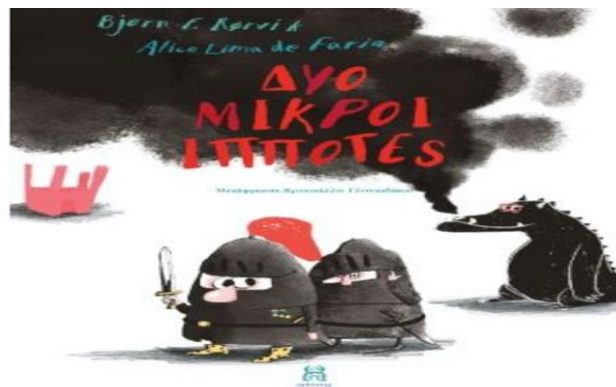
γ) Αν ο συγγραφέας χρησιμοποιεί ορισμένες γλωσσικές επιλογές, προκειμένου να επικοινωνήσει τα όποια νοήματά του. Για παράδειγμα, η χρήση του τίτλου *Σκουλήκι αγαπάει σκουλήκι*, αντικαθιστά τους όρους ομοφυλοφιλικός ή διεμφυλικός.

δ) Στερεότυπα που χρησιμοποιούνται στην πλοκή αναφορικά με το φύλο, τον ρόλο τους και τις συμπεριφορές που συνδέονται με αυτό. Στα βιβλία που ο αρσενικός ήρωας είναι απαλλαγμένος από την ταυτότητα του βιολογικού του φύλου, θα είχε ενδιαφέρον να διερευνηθεί εάν υφίστανται άλλα στερεότυπα ως προς τα δύο φύλα, τους ρόλους τους και τις συμπεριφορές τους.

Πρακτικό μέρος

Το βιβλίο *Δυο μικροί ιππότες* (2023) του Μπγιρν Ρόρβικ σε μετάφραση της Κρυστάλλης Γλυνιαδάκη από τις εκδόσεις Πουά απευθύνεται σε αναγνώστες από τριών ετών και πάνω. Σύμφωνα με αυτό, στο κάστρο των ιπποτών η πριγκίπισσα εξαφανίζεται και ο βασιλιάς εκφράζει τον φόβο του ότι την πήρε ο δράκος. Καθώς όλοι οι ιππότες λείπουν σε τουρνουά ιπποτών, οι μόνοι εναπομείναντες που αναλαμβάνουν την υπόθεση είναι ο Τριαντάφυλλος με τις λεοπάρ μπότες και ο Μπουμ που όλο σκουντουφλάει. Ωστόσο, δεν είναι και πολύ χαρούμενοι γι' αυτό, καθώς τα κορίτσια δεν τους ενδιαφέρουν και οι δράκοι τους τρομάζουν (Εικόνα 1).

Εικόνα 1

Ο Τριαντάφυλλος και ο Μπουμ, οι δυο μικροί ιππότες

Οι δύο βασικοί ανδρικοί χαρακτήρες είναι άνθρωποι, ιππότες που ζουν σε ένα ροζ κάστρο. Οι γλωσσικές επιλογές του συγγραφέα βοηθούν στην παρουσίασή τους με έναν τρόπο αντισυμβατικό και χιουμοριστικό. Έτσι, περιγράφονται ως λίγο κοντοί, με τον έναν να σκουντουφλάει συνεχώς χωρίς τα γυαλιά του και τον άλλον να μην έχει καμία διάθεση να σώσει την πριγκίπισσα, λερώνοντας με λάσπες τα λεοπάρ μποτίνια του. Οι

επιλογές των δύο ηρώων είναι σαφείς: Αγαπούν τα φτερά τους, την πανοπλία τους, τα καθαρά σπαθιά τους και είναι πολύ ευγενικοί ακόμα και απέναντι στους αγροίκους του δάσους. Δεν τους αρέσουν καθόλου οι ιπποτισμοί και οι αποδείξεις γενναιότητας. Δε θέλουν να μπλέκουν σε επικίνδυνες αποστολές, αλλά προτιμούν να δοκιμάζουν προϊόντα μακιγιάζ και να φροντίζουν τα φτερά τους.

Αναφορικά με τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο ήρωας λόγω των όποιων επιλογών του, υπάρχει ο βασιλιάς που υποχρεώνει τους δύο ιππότες να φέρουν εις πέρας τη διάσωση, απειλώντας τους, μάλιστα, ότι στην αντίθετη περίπτωση θα τους κλείσει σε ένα μπουντρούμι. Πρόκειται στην ουσία για εκείνον τον χαρακτήρα του στενού κοινωνικού τους περιβάλλοντος που προσπαθεί να περιορίσει τις αποκλίνουσες επιθυμίες τους και να τους ελέγξει. Αναφορικά με την πλοκή, αυτή δεν περιλαμβάνει στερεοτυπικά στοιχεία, αλλά αντίθετα πολλές κωμικές ανατροπές. Ο δράκος είναι στην ουσία μία δράκαινα, ένας καλός κακός ήρωας, φούξια στο χρώμα που κάνει εφέ από φλόγες, καπνούς και μπόλικη φασαρία. Αλλά και η ίδια η πριγκίπισσα είναι απαλλαγμένη από την ταυτότητα του βιολογικού της φύλου, καθώς δεν είναι καθόλου ευαίσθητη και δεν της αρέσουν οι ροζ μεταξωτές κορδέλες. Μάλιστα, αγαπάει τα πάρτι, βάφει πράσινο το πρόσωπό της και φοράει ακραία ρούχα.

Το βιβλίο *Η ντουλάπα* (2021) της Στέργιας Καββάλου από τις εκδόσεις Ποταμός απευθύνεται σε αναγνώστες από τριών ετών και πάνω. Σύμφωνα με αυτό, ο Αναστάσης, ο ήρωας, έχει ένα δωμάτιο με μπλε τοίχους και μια μεγάλη μπλε ντουλάπα στην οποία μπαίνει κάθε νύχτα για να μπορεί να παίξει ανενόχλητος με τα παιχνίδια που θέλει και να φορέσει τα ρούχα που κατά τη διάρκεια της ημέρας δεν μπορεί. Μια νύχτα, όμως, θα ξεχαστεί με το παιχνίδι και η μητέρα του θα τον ανακαλύψει εκεί (Εικόνα 2).

Εικόνα 2

Η ντουλάπα του Αναστάση

Ο βασικός χαρακτήρας του βιβλίου, ο Αναστάσης, είναι άνθρωπος, ένα αγόρι που κάνει τις δικές του επιλογές στα ρούχα του και τα παιχνίδια του. Του αρέσει, λοιπόν, να φοράει ρούχα πορτοκαλί, ροζ και μοβ. Ρούχα με λουλούδια και βούλες, αλλά και κίτρινα σκουφιά με το σήμα της αγαπημένης του ομάδας. Βρίσκει περισσότερο ενδιαφέρον στα παιχνίδια της αδερφής του, στα κουζινικά και στις κούκλες της. Αν και δεν υπάρχει κάποιος χαρακτήρας που να βάζει φρένο στις επιθυμίες του Αναστάση, εντούτοις θα

μπορούσαμε να πούμε ότι έμμεσα αποτυπώνεται ολόκληρη η ελληνική κοινωνία που βρίσκεται από στερεότυπα, ταμπέλες και προκαταλήψεις. Ωστόσο, η ντουλάπα θα μετατραπεί σε καταφύγιο προστασίας των επιλογών του και θα διασφαλίσει τελικά τις επιλογές, άρα και την ευτυχία του. Η συγγραφέας μεταδίδει τα νοήματά της με ευκρίνεια χωρίς τη χρήση ιδιαίτερων γλωσσικών επιλογών, ενώ η πλοκή είναι απαλλαγμένη από σεξιστικά στερεότυπα, δίνοντας, μάλιστα, στο τέλος της ιστορίας έμφαση στον ρόλο της μητέρας του Αναστάση, η οποία θα αποδεχτεί τον «μυστικό του κήπο» και θα του δώσει χώρο για ελεύθερη αυτοδιάθεση και αυτοπροσανατολισμό.

Το βιβλίο *Η βασιλική καρδιά* (2021) του Γκρεγκ ΜακΓκκούν σε μετάφραση των Ανδρομάχη Μπούνα και Γεωργία Κιζιρίδου από τις εκδόσεις Πολύχρωμος Πλανήτης απευθύνεται σε παιδιά από τεσσάρων ετών και πάνω. Ο ήρωας του βιβλίου είναι άνθρωπος, ο Λυρικός, γιος ενός βασιλιά που ελπίζει ότι ο πρωτότοκός του θα ακολουθήσει τα βήματά του και θα τον διαδεχτεί στον θρόνο του. Ωστόσο, οι επιλογές του Λυρικού είναι διαφορετικές από τις επιθυμίες του βασιλιά πατέρα του. Στα δέκατα έκτα γενέθλιά του όλα θα ανατραπούν, καθώς παίρνει την απόφαση να φύγει από το παλάτι και να αλλάξει τη ζωή του. Μάλιστα, ενώ στην αρχή της ιστορίας παρουσιάζεται ως χαρακτήρας ελλιπής με ανολοκλήρωτες επιθυμίες, τελικά θα επιστρέψει ως Λύρα, νιώθοντας αγνή, δυνατή και αληθινή. Η αλλαγή του ονόματος αυτού αποτελεί μία ευφυή γλωσσική επιλογή του συγγραφέα με την οποία εκφράζει ξεκάθαρα και με ευκρίνεια τα νοήματα που θέλει να μεταδώσει στον αναγνώστη.

Σε ό,τι αφορά το στενό οικογενειακό του περιβάλλον και παρά τις αρχικές προσδοκίες για τη διαδοχή του θρόνου, φαίνεται τελικά να αποδέχεται τις αποφάσεις του ήρωα, αλλά και τις αποκλίνουσες επιθυμίες του. Η αγάπη των γονιών του θα αποδειχτεί τελικά δυνατή και αμείωτη. Αναφορικά με την πλοκή, τα παραδοσιακά οικογενειακά έθιμα λειτουργούν, αρχικά, στερεοτυπικά κι έρχονται σε σύγκρουση με την ατομική επιλογή και τη διαφορετικότητα, ωστόσο, ο ήρωας θα πετύχει τελικά τον στόχο του και θα γίνει ευτυχισμένος (Εικόνα 3).

Εικόνα 3

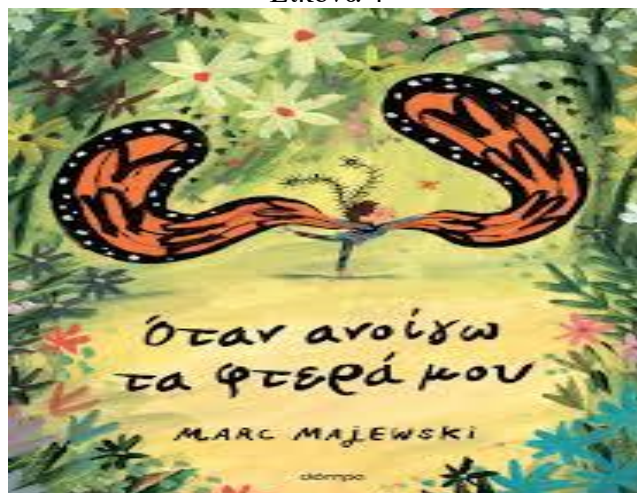
Ο Λυρικός, ο μελλοντικός διάδοχος του θρόνου

Το βιβλίο *Όταν ανοίγω τα φτερά μου* (2023) του Μαρτς Ματζέφσκι σε μετάφραση του Μάνου Μπονάνου από τις εκδόσεις Διόπτρα απευθύνεται σε παιδιά από τριών ετών και πάνω. Ο ήρωας της ιστορίας είναι άνθρωπος, ένα αγόρι που ζει με τον πατέρα του. Αναφορικά με τις επιλογές του, φοράει ένα ζευγάρι πολύχρωμα φτερά πεταλούδας που μόλις έφτιαξε και βγαίνει στην εξοχή για να παίξει με αυτά και να πετάξει. Ωστόσο, το ευρύτερο κοινωνικό του περιβάλλον, θα αντιδράσει απέναντι σε αυτήν την «ακατάλληλη» για το ανδρικό φύλο συμπεριφορά και δε θα διστάσει, μάλιστα, να του επιτεθεί λεκτικά, αλλά και σωματικά. Μια παρέα, λοιπόν, μικρών αγοριών που βρίσκεται λίγο πιο μακριά από το σπίτι του θα κοροϊδέψει τον ήρωα και τελικά θα καταστρέψει τη στολή του.

Σε ό,τι αφορά τις γλωσσικές επιλογές του συγγραφέα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι σχετίζονται με την παραγωγή εικόνων. Ο ήρωας φοράει την πορτοκαλόμαυρη στολή του, βγαίνει έξω στη φύση και μεταμορφώνεται σε μία όμορφη πεταλούδα που ανοίγει τα φανταχτερά φτερά της κι ετοιμάζεται να πετάξει. Η μεταμόρφωση αυτή είναι ένα παιχνίδι με το οποίο το μικρό αγόρι δοκιμάζει τα όριά του και τα θέλω του, ώσπου τελικά μία ομάδα μικρών εκφοβιστών τα ανατρέπει όλα.

Αναφορικά με την πλοκή, θα λέγαμε ότι είναι απαλλαγμένη από σεξιστικά στερεότυπα ως προς το φύλο και τους ρόλους του. Στην ιστορία ο μικρός ήρωας εμφανίζεται να ζει μόνο με τον πατέρα του, ο οποίος φαίνεται να του δίνει απλόχερα αγάπη, ενθάρρυνση και, κυρίως, πίστη στις όποιες επιλογές του. Παρά την απουσία της μητρικής φιγούρας, η δυαδική σχέση πατέρας και γιου θα βοηθήσει τον ήρωα να βρει και πάλι τον δρόμο της ελεύθερης αυτοέκφρασης, να φτιάξει ξανά τα σπασμένα πορτοκαλόμαυρα φτερά και τελικά να πετάξει (Εικόνα 4).

Εικόνα 4

Όταν ανοίγω τα φτερά μου

Το βιβλίο *Σκουλήκι αγαπάει σκουλήκι* (2020) του Τζέι Όστριαν σε μετάφραση της Ηλιάνας Αγγελή από τις εκδόσεις Κλειδάριθμος απευθύνεται σε παιδιά από τριών ετών και πάνω. Ήρωες του βιβλίου είναι δύο ζώα, ένα σκουλήκι που αγαπάει ένα άλλο σκουλήκι και θέλουν να περάσουν την υπόλοιπη ζωή τους μαζί. Τα δύο σκουλήκια δεν ξεχωρίζουν σε τίποτα το ένα από το άλλο, παρά μόνο στον τρόπο που είναι ζωγραφισμένα τα μάτια τους, οπότε το φύλο τους δεν είναι αναγνωρίσιμο στον μικρό αναγνώστη. Ο τίτλος αποτελεί ένδειξη των ιδιαίτερων γλωσσικών επιλογών του συγγραφέα, ο οποίος αναφέρεται με έμμεσο τρόπο στην ομοφυλοφιλία για να μεταδώσει τα όποια νοήματά του. Το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον παρουσιάζεται δύσπιστο ως προς την ορθότητα της απόφασης αυτής, θέτοντας διάφορα ερωτήματα που βάζουν τα δύο σκουλήκια σε σκέψεις: Ποιος θα είναι ο γαμπρός και ποιος η νύφη, ποιος θα τους παντρεύει, τι θα φοράνε, πώς θα φορέσουν τις βέρες αφού δεν έχουν χέρια κ.ο.κ. Ωστόσο, παρά τις όποιες ενστάσεις, θα υπερτερήσει η καλή διάθεση των σκουληκιών και τελικά ο γάμος θα πραγματοποιηθεί (Εικόνα 5).

Σκουλήκι αγαπάει σκουλήκι

Σε ό,τι αφορά την πλοκή, οι υπόλοιποι χαρακτήρες, όπως ο Γρύλος, το Σκαθάρι και οι Μέλισσες που αντικατοπτρίζουν τις πεποιθήσεις μιας μεγάλης μερίδας της ελληνικής κοινωνίας, διεκδικούν παραδοσιακούς ρόλους, τονίζοντας ότι κάτι που δεν έχει ξαναγίνει δεν μπορεί να γίνει. Ωστόσο, το αίσιο τέλος της ιστορίας θα αποδείξει απέναντι στις παραπάνω αντιστάσεις ότι αυτό που έχει σημασία δεν είναι ούτε η επίδειξη ούτε και η συμμόρφωση με τον τύπο, παρά μόνο η αγάπη. Φυσικά, ο μεγαλύτερος αναγνώστης μπορεί να θέσει περισσότερες παραμέτρους και να ευαισθητοποιήσει το παιδί σε θέματα που άπτονται της διαφορετικότητας, του διαφορετικού προσανατολισμού σε διάφορα επίπεδα, της ανεκτικότητας και του δικαιώματος στην επιλογή.

Ένα ακόμα βιβλίο του οποίου οι χαρακτήρες δεν είναι άνθρωποι είναι το *Κόκκινο, η ιστορία ενός κραγιονιού* (2020) του Μισέλ Χολ σε μετάφραση της Ειρήνης Συμεωνίδου

από τις εκδόσεις Πουά που απευθύνεται σε παιδιά από 3 ετών και πάνω. Σύμφωνα με αυτό, το Κόκκινο είναι ένα κραγιόνι που, αν και φοράει μια ετικέτα που δηλώνει το χρώμα του, το κόκκινο, στην πραγματικότητα δεν είναι κόκκινο, αλλά μπλε. Το στενό κοινωνικό του περιβάλλον, ο δάσκαλός του, η μητέρα του και οι συμμαθητές του προσπαθούν να το βοηθήσουν να είναι κόκκινο, ωστόσο το ίδιο δεν τα καταφέρνει. Φαίνεται, μάλιστα, πολύ δυστυχημένο γιατί ξέρει ότι δε θα μπορέσει ποτέ να είναι κόκκινο γιατί πολύ απλά είναι μπλε. Τελικά, το μοβ κραγιόνι θα τον βοηθήσει να ανακαλύψει τον πραγματικό του εαυτό, να δει τα πράγματα διαφορετικά και να ανακαλύψει αυτό που ο αναγνώστης έβλεπε ήδη από την αρχή.

Σε ό,τι αφορά τη χρήση γλωσσικών επιλογών, ο συγγραφέας εξομοιώνει την προσπάθεια διαφυγής από τα έμφυλα στερεότυπα με ένα κόκκινο κραγιόνι που παλεύει με τον εαυτό του, αλλά και με τον περίγυρό του, προκειμένου να ανακαλύψει τον πραγματικό του εαυτό. Με τον τρόπο αυτόν, προσδίδεται περισσότερη ζωντάνια στο κείμενο, καθίσταται το νόημα πιο κατανοητό στον αναγνώστη και εγείρεται έντονα το συναίσθημα της καταπίεσης.

Αναφορικά με την πλοκή, χρησιμοποιούνται στερεότυπα σε σχέση με το φύλο, καθώς ο δάσκαλος και η μητέρα αποτελούν ένα είδος ελέγχου στην προσπάθειά τους να αποτρέψουν τον ήρωα από τις έμφυλες αποκλίνοσες ενέργειές του. Τελικά, ο ήρωας δεν ακολουθεί τις κοινωνικές νόρμες, δε δέχεται να μπει σε ένα καλούπι που κάποιος άλλοι έχουν φτιάξει γι' αυτόν και τελικά πετυχαίνει τον στόχο του και γίνεται ευτυχισμένος (Εικόνα 6).

Εικόνα 6

Όλοι προσπαθούν να το βοηθήσουν να είναι κόκκινο.

Συμπεράσματα

Για τη Bishop (1990), τα εικονογραφημένα βιβλία λειτουργούν ως παράθυρα ή καθρέφτες μέσα από τα οποία τα παιδιά μπορούν να δουν τις δικές τους εμπειρίες, με άλλα λόγια άλλους χαρακτήρες που μοιάζουν, μιλούν, σκέφτονται και δρουν όπως αυτά τα ίδια. Λειτουργούν «ως μία συρόμενη γυάλινη πόρτα», σύμφωνα με τα λόγια της, που επιτρέπουν στο παιδί να κινείται ελεύθερα ανάμεσα στις δικές του εμπειρίες και τις

εμπειρίες των άλλων. Με αυτόν τον τρόπο, τα παιδιά μπορούν να κατανοήσουν καλύτερα γεγονότα που βιώνουν για πρώτη φορά, να γνωρίσουν χαρακτήρες που φαίνονται διαφορετικοί λόγω κοινωνικών χαρακτηριστικών, όπως είναι το φύλο, και στη συνέχεια να κάνουν τις απαραίτητες συνδέσεις με παρόμοια χαρακτηριστικά της δικής τους ζωής (Hill & Jacobs, 2019).

Τα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία παίζουν σημαντικό ρόλο στην πρώιμη κοινωνικοποίηση στους έμφυλους ρόλους, καθώς δίνουν τη δυνατότητα στον αναγνώστη να γνωρίσει ό,τι υπάρχει έξω από το άμεσο περιβάλλον του. Τα παιδιά μαθαίνουν για τα αγόρια, αλλά και για τα κορίτσια. Μαθαίνουν για τον τρόπο που σκέφτονται, κινούνται και αισθάνονται οι ήρωες. Είναι γεγονός ότι η παραδοσιακή αρρενωπότητα εξακολουθεί να κυριαρχεί σε μεγάλο βαθμό στην πλειονότητα των εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων, δημιουργώντας πεποιθήσεις στο μυαλό των μικρών αναγνωστών που πολύ δύσκολα διαγράφονται με το πέρασμα του χρόνου. Ωστόσο, υπάρχει ένας μικρός αριθμός εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων στα οποία τα αγόρια παρουσιάζονται να κάνουν κάτι διαφορετικό από τις τυπικές ανδρικές εργασίες. Τα βιβλία αυτά οφείλουν να εμπλουτίσουν τα ράφια σε βιβλιοθήκες σχολείων ή σπιτιών, ώστε να δώσουν τη δυνατότητα στο αναγνωστικό κοινό να διερευνήσει και να διευρύνει το φάσμα της αρρενωπότητας.

Είναι σημαντικό οι ενήλικες, γονείς κι εκπαιδευτικοί, να έχουν κατά νου ότι οι αρσενικοί ήρωες των εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων είναι πολύπλοκοι, το οποίο σημαίνει ότι απαιτείται πολύς σεβασμός στη διερεύνηση αυτής της πολυπλοκότητας τους. Η δραματοποίηση ιστοριών επηρεάζει θετικά την ευαισθητοποίηση των παιδιών σχετικά με τον τρόπο με τον οποίον οι χαρακτήρες αποτυπώνονται με μη «κανονικούς» τρόπους για το φύλο τους. Μέσω της δραματοποίησης μπορούν τα παιδιά να κατανοήσουν τα θετικά και τα αρνητικά στη ζωή των αρσενικών χαρακτήρων που επιτελούν «γυναικείους» ρόλους στην κοινωνία.

Επιπλέον, ο ενήλικας δάσκαλος ή γονέας οφείλει να αξιοποιήσει μία ποικιλία πηγών και μέσων πέρα από τη λογοτεχνία, όπως την τηλεόραση, τα τραγούδια, τα βιντεοπαιχνίδια, ώστε να δώσει την ευκαιρία στα παιδιά να έρθουν αποτελεσματικά σε μία πρώτη επαφή με ποικίλους τύπους ανδρισμού. Στην προσπάθειά μας να ανατρέψουμε στερεότυπα στη λογοτεχνία σχετικά με το ανδρικό φύλο, ας έχουμε κατά νου ότι:

«οι ιστορίες πρέπει να αφομοιώνονται ως κατασκευές του κόσμου και όχι ως απλές ανατακλάσεις του» (Short, 2001, σ. 190).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Καββάλου, Σ. (2021). *Η ντουλάπα*. Αθήνα: Εκδόσεις Ποταμός.

Μεταφρασμένη

- Μαγιέβσκι, Μ. (2023). *Όταν ανοίγω τα φτερά μου* (Μτφρ. Μ. Μπονάνος). Αθήνα: Διόπτρα.
- Μακ Γκουν, Γκ. (2021). *Η βασιλική καρδιά* (Μτφρ. Γ. Κιζιρίδου & Α. Μπούνα). Αθήνα: Πολύχρωμος Πλανήτης.
- Όστριαν, Τζ. Τζ. (2020). *Σκουλήκι αγαπάει σκουλήκι* (Μτφρ. Η. Αγγελή). Αθήνα: Κλειδάριθμος.
- Ρόρβικ, Φ. Μ. (2023). *Δυο μικροί ιππότες* (Μτφρ. Κ. Γλυνιαδάκη). Θεσσαλονίκη: Πουά.
- Χολ, Μ. (2020). *Κόκκινο. Η ιστορία ενός κραγιονιού* (Μτφρ. Ει. Συμεωνίδου). Θεσσαλονίκη: Πουά.

Ξενόγλωσση

- Anderson, E. (2009). *Inclusive Masculinity*. New York: Routledge.
- Berry, T., & Wilkins, J. (2017). The Gendered Portrayal of Inanimate Characters in Children's Books. *Journal of Children's Literature*, 43(2), 4-15.
- Bhatti, F. (2022). *Masculinity Studies – An Interdisciplinary Approach*. IntechOpen. <https://www.intechopen.com/books/10540>
- Bishop, R. S. (1990). Mirrors, windows, and sliding glass doors. *Perspectives*, 6(3), ix-xi.
- Blaise, M. (2006). *Playing it straight: Uncovering gender discourses in the early childhood classroom*. New York: Routledge.
- Brugeilles, C., Cromer, I., & Cromer, S. (2002). Male and Female Characters in Illustrated Children's Books or How children's literature contributes to the construction of gender. *Population*, 57(2), 237-268.
- Crabbe, B., Delfosse, M.L., & Gaiardo, L. (1985). *Les femmes dans les livres scolaires*. Bruxelles: Mardaga.
- Francis, B., & Paechter, C. (2015). The problem of gender categorisation: Addressing dilemmas past and present in gender and education research. *Gender and Education*, 27(7), 776-790.
- Gilmore, D. (2009). Cultures of Masculinity. In J.M. Armengol & A. Carabi (Eds.) *Debating Masculinity* (pp. 31-41). Harriman, Tennessee: Men's Studies Press.
- Hamilton, M. C., Broaddus, M. R., Niehaus, K., & Anderson, D. A. (2006). Gender Stereotyping and Under-Representation of Female Characters in 200 Popular Children's Picture Books: a Twenty-First Century Update. *Sex Roles*, 55, 757-765.
- Hill, T. M., & Bartow J.K. (2019). "The Mouse Looks Like a Boy": Young Children's Talk About Gender Across Human and Nonhuman Characters in Picture Books. *Early Childhood Education Journal*, 48, 93-102.
- Johri, M. (2023). From Hegemony to Inclusivity: Perspectives on Models of Masculinity by R.W. Connell and Greg Anderson. *International Journal of English Literature and Social Sciences*, 8(4), 191-196.
- Michel, A. (1986). *Non aux stéréotypes ! : vaincre le sexisme dans les manuels scolaires et les livres pour enfants*. Paris : UNESCO.

- Mollo, S. (1970). *L'école dans la société. Psychosociologie des modèles éducatifs*. Paris: Dunod.
- Nodelman, P. (2002). Making Boys Appear: The Masculinity of Children's Fiction. In J. Stephens (Ed.) *Ways of Being Male, Representing Masculinities in Children's Literature and Film* (pp. 1-14). New York & London: Routledge.
- Oakley, A. (1972). *Sex, gender, society*. New York: Harper Colophon Books.
- Pollack, W. S. (1999). *Real Boys: Rescuing our Sons from the Myths of Boyhood*. New York: Henry Holt & Company.
- Rosenberg, F. (1976). *La famille dans les livres pour enfants*. Paris: Magnard.
- Short, K. G. (2001). Why do Educators Need a Political Agenda on Gender? In S. Lehr (Ed.) *Beauty, Brains and Brawn: The Construction of Gender in Children's Literature* (pp. 186-192). Portsmouth, NH: Heinemann.
- Thorne, B. (1993). *Gender play: Girls and boys in school*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Toman, L. (2014). *Queering the ABCs: LGBTQ Characters in Children's Books*. Electronic Theses and Dissertations. Paper 2350. <https://dc.etsu.edu/etd/2350>